

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ПОХИЛА Любов Степанівна

Вивчення народних знань про природу
в основній школі

ІЗ.00.01 – теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ш Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1993

Робота виконана в Тернопільському державному педагогічному інституті.

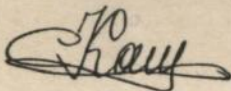
- Наукові керівники:
- кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Вороніна Л.П.,
  - кандидат педагогічних наук, доцент Степанюк А.В.
- Офіційні опоненти:
- член-кореспондент АН України, доктор педагогічних наук, професор Ничкало Н.Г.
  - кандидат педагогічних наук, доцент Ярошенко О.Г.
- Провідна установа:
- Ніжинський державний педагогічний інститут

Захист відбудеться "31" січня 1994 р. о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068.18.15 в Київському університеті ім. Тараса Шевченка / 252601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 303/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці університету.

Автореферат розіслано "29" грудня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

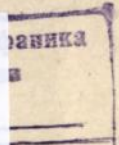

Кашин С.О.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00814113 (1)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. "З перетворенням України на самостійну державу освіта стала власною справою українського народу. Розбудова системи освіти, її докорінне реформування мають стати основою відтворення інтелектуального, духовного потенціалу народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні", I/ – так визначено роль освіти на сучасному етапі соціально-економічного розвитку нашого суспільства Державною національною програмою "Освіта".

Як зазначено у цьому державному документі, існуюча в Україні система освіти перебуває в стані, що не задовольняє вимог, які постають перед нею в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження українського народу.

Одним з важливих шляхів реформування освіти в Україні є подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності від національних джерел. Формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, забезпечення духовної єдності поколінь, шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну, виховання духовної культури особистості, створення умов для вільного вибору нею своєї світоглядної позиції – все це сприяє забезпеченню можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формуванню інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

До важливих шляхів розв'язання цих складних проблем належить ознайомлення учнів з надбаннями національної культури, реалізація в навчанні й вихованні ідеї народності на основі засвоєння основ-

I/ Державна національна програма "Освіта" / Україна XXI століття /

// Освіта , спецвипуск, 1993

них елементів національних культур - українців та інших народів, що проживають в Україні.

У сучасних умовах школа об'єктивно виступає провідною ланкою у процесі залучення молоді до національної культури. Саме під час навчання в загальноосвітній школі повинні закладатися основи цілісного внутрішнього світу особистості, її національної самосвідомості, народного світогляду, національної психології, характеру, емоційної культури.

Проблемам розвитку національної культури присвячено ряд досліджень філософів /Бромлей Д.В., Попович М.В., Шкляр Л.Є. та ін./, істориків /Бевзенко С.П., Васильчук Г.М., Грушевський М.С., Крип'якевич І., Маланюк Є., Огієнко І., Стельмах С.П., Тараненко Ю.В. та ін./, етнографів /Болтарович З.Є., Воропай О., Данилюк А., Кирчів Р.Ф., Милорадович В., Максимович М., Скуратівський В.Г., Чубинський П.П. та ін./, педагогів /Гадалова І.М., Горленко В.Ф., Жупанин С.І., Ігнатенко П.Р., Клапченко І., Крупа М.П., Наулко В.І., Стельмахович М.Г., Сявавко Є.І., Струнка М.Л. та ін./.

Вихідними принципами формування змісту освіти і виховної діяльності школи у сучасних умовах повинні бути споконвічність, першорядність культурно-історичних традицій та їх діалектична єдність із загальнолюдською культурою.

У наукових публікаціях останніх років знаходять відображення питання обґрунтування національного компоненту змісту освіти та шляхів його вивчення /Валюк Н.В., Гонський В.В., Гадалова І.М., Вороніна Л.П., Курант Л.С., Маслай Г.С., Охріменко Н.Д., Піскорська Л.І., Ямчинська Г.В. та інші/. Національний компонент розглядається як та частина змісту освіти, що відображає специфічно національні елементи культури, зокрема такі, як мова, історія, суспільний і державний лад, література, усна народна творчість, мистецтво, народне мистецтво, народні знання, звичаї, традиції, типо-

ві риси й ідеали народу, природні умови і природні ресурси, освіта тощо. Теоретично обґрунтовується і впроваджується ряд шляхів реалізації національного компоненту змісту освіти в школі. Серед них: введення нових навчальних предметів, факультативів та спецкурсів, збагачення діючих програм відповідним змістом, система цілеспрямованої виховної діяльності та ін.

Як показало вивчення передового та масового педагогічного досвіду у розв'язанні цієї проблеми є певні здобутки. Так, у школах запроваджено вивчення навчального предмета "Народознавство", завдання якого полягають в ознайомленні учнів з сучасним і минулим народу, його характером, психологією, культурою. Створено і впроваджено в шкільну практику нові навчальні курси з історії України, географії України, ряд факультативів та спецкурсів народознавчого змісту. Посилилась увага до розкриття елементів національної культури в процесі навчальної та позаурочної роботи з різних предметів.

Поряд з цим вивчення шкільної практики показує, що ознайомлення учнів з елементами національної культури ще не займає належного місця в навчальному процесі. Це стосується і такого елемента, як народні знання про природу.

За нашими дослідницькими даними, зміст предмета "Народознавство" не забезпечує глибокого і цілісного вивчення цих знань. Недостатньо ефективними є фрагментарні спроби ознайомлення учнів з таким елементом національної культури в процесі вивчення природничих предметів. Певну роль у цьому відіграють факультативні курси, у яких знаходять відображення різні галузі народних знань /Горленко В.Ф., Наулко В.І./ . Проте народні знання про природу в їх змісті використовуються надто лаконічно.

Підвищення ефективності реалізації досліджуваної проблеми можливе за умови спеціального теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки.

Незадовільний стан вивчення народних знань про природу в школі значно міров пояснюється тим, що у педагогічній науці не здійснювались такі спеціальні дослідження. Не вивчались можливості вивчення цих знань у предметах природничонаукового циклу, впливу на ставлення учнів до національної культури, формування їх пізнавального інтересу. У літературних джерелах відсутні узагальнені відомості щодо способів вилучення елементів народних знань до змісту освіти, не здійснене дидактичне обґрунтування змісту даного елементу національної культури.

Недостатня розробленість у педагогічній науці проблеми відображення елементів народних знань про природу в змісті освіти, незадовільний рівень її реалізації у масовій шкільній практиці, відсутність науково обґрунтованих методичних рекомендацій з цього питання, важливе значення даного елементу національної культури для формування особистості обумовили вибір теми дисертаційного дослідження "Вивчення народних знань про природу в основній школі".

Об'єкт дослідження: навчально-виховний процес у загальноосвітній школі. Предмет дослідження: зміст народних знань про природу та методика їх вивчення в основній школі.

Мета дослідження полягала в теоретичному обґрунтуванні методики відбору змісту народних знань про природу для вивчення в основній школі та експериментальній перевірці розробленої методики їх вивчення.

Гіпотезою дослідження стало припущення про те, що ефективність процесу ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу можна підвищити, якщо: здійснювати відбір цих знань на основі спеціально обґрунтованих критеріїв; варіативно використовувати народознавчу інформацію про природу залежно від навчальних планів різних типів загальноосвітніх шкіл; вивчати народні знання про природу на основі поєднання інформації вчителя з організацією самостій-

ної навчально-пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на засвоєння цих знань.

Відповідно до предмета, мети й гіпотези в ході дослідження вирішувались такі завдання:

1. На основі узагальнення результатів вивчення культурологічної та дидактичної літератури обґрунтувати критерії відбору народних знань про природу для вивчення в загальноосвітній школі та на основі цих критеріїв здійснити відбір відповідного їх змісту.

2. Обґрунтувати можливі варіативні шляхи використання народних знань про природу в змісті освіти.

3. Обґрунтувати види самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів, що забезпечують засвоєння народознавчої інформації про природу на заняттях різних типів, і розробити необхідний для цього комплекс пізнавальних завдань.

4. Експериментально перевірити ефективність запропонованої методики ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу. З'ясувати вплив засвоєння даного елементу національної культури на ставлення учнів до неї та на розвиток їхнього пізнавального інтересу.

Методологічною основою дослідження є положення філософської та психологічної науки про закономірності розвитку особистості, фактори, що впливають на її формування. Теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні положення дидактики, які характеризують відбір змісту освіти загальноосвітньої школи, дидактичні та методичні ідеї про допоміжні знання, а також положення Концепції середньої загальноосвітньої школи України, що стосуються національного компоненту змісту освіти.

Для вирішення поставлених завдань застосовувався комплекс теоретичних і емпіричних методів дослідження. Зокрема, метод теоретичного аналізу джерел /філософської, культурологічної, етногра-

фічної, психологічної, загальнодидактичної та методичної літератури/ дав змогу виявити існуючі підходи до реалізації національного компоненту змісту освіти, обґрунтувати критерії відбору народознавчої інформації для учнів основної школи, виділити на основі цих критеріїв необхідний і достатній обсяг народних знань про природу. За допомогою анкетування, ранжування, бесід, тестування, діагностичних робіт, спостереження за навчальним процесом та ряду інших методів встановлено рівень знань учнів про даний елемент національної культури, виявлено існуючі шляхи його включення до змісту освіти, причини незадовільного рівня ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу, міркування вчителів щодо актуальності досліджуваної проблеми. Для створення моделі вивчення елементів народних знань про природу в основній школі використовувався метод моделювання відповідної діяльності вчителя та навчально-пізнавальної діяльності учнів. Провідну роль у дослідженні відіграли різні форми педагогічного експерименту: констатуючий і формулюючий в таких видах, як природний і лабораторний.

Дослідження проводилось поетапно:

На першому етапі /1990-91 рр./ здійснювались теоретичне вивчення досліджуваної проблеми, аналіз передового і масового педагогічного досвіду. Поряд з цим науково обґрунтовувалася методика відбору народних знань про природу з етнографічних літературних джерел. Проводився констатуючий експеримент / контрольний зріз, анкетування завучів шкіл, вчителів народознавства та природничих предметів/ Було визначено вікову групу учнів для проведення дослідної роботи, сформульовано гіпотезу дослідження.

На другому етапі /1991-93 рр./ здійснювалось теоретичне обґрунтування та розробка експериментальної методики вивчення народних знань про природу та перевірка її ефективності. Педагогічний експеримент проводився в природних умовах навчання протягом 1991-92

та 1992-93 навчальних років. Формуючим експериментом було охоплено 732 учні, з яких 515 навчалися в експериментальних і 217 в контрольних класах шкіл міст Тернополя, Києва, Кривого Рогу, Кам'янець-Подільського.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні критеріїв відбору народних знань про природу як складової в структурі національного компоненту змісту освіти, визначенні варіативних шляхів їх вивчення в основній школі залежно від конкретно-педагогічних умов, а також у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці методики, що враховує специфічний характер народних знань про природу як допоміжних у змісті освіти, забезпечує їх системне вивчення, сприяє розвитку в учнів позитивного ставлення до національної культури та їхніх пізнавальних інтересів.

Теоретичне значення дослідження полягає у конкретизації дидактичної категорії "національний компонент змісту освіти", подальшій розробці наукових підходів до його формування та визначенні шляхів вивчення в загальноосвітній школі.

Практичне значення дослідження полягає у створенні навчального курсу "Народні знання та уявлення українців про природу" для 7 класу, а також у розробці науково обґрунтованих методичних рекомендацій для педагогічних працівників щодо відбору змісту народних знань про природу та методики їх використання в навчально-виховному процесі. Методичні рекомендації, розроблені за результатами експериментальної роботи можуть використовуватись при складанні програм, підручників для учнів, посібників для вчителів з народознавства та природничих дисциплін, при підготовці спецкурсу для студентів педагогічних інститутів, у закладах післядипломної освіти вчителів.

Обґрунтованість та вірогідність результатів дослідження забезпечується використанням в ході роботи фундаментальних психолого-пе-

дагогічних і дидактичних концепцій навчання і виховання; критичним аналізом і врахуванням стану досліджуваної проблеми в теорії і практиці; комплексним застосуванням методів науково-педагогічного дослідження, адекватних меті і завданням роботи; кількісним і якісним аналізом емпіричних даних; позитивними змінами у формуванні досліджуваних якостей в експериментальних класах.

Апробація роботи проводилась на засіданнях лабораторії дидактики НДІ педагогіки України /1992-1993 рр./, звітно-наукових конференціях в Тернопільському педагогічному інституті /1991-1993 рр./, на науково-практичній конференції "Учитель національної школи" /Тернопіль, 1991 р./, на міжнародній конференції "Українознавство в розбудові держави" /Київ, 1993 р./, на нарадах завучів шкіл Києва /1992/, методичних об'єднаннях, педагогічних радах шкіл Києва, Тернополя, Кривого Рогу /1992-1993 рр./.

Впровадження результатів дослідження здійснювалося у середніх загальноосвітніх школах № 5, 24 Тернополя, № 70 Києва, природничого та фізико-математичного ліцею № 80, Тернівської національної гімназії Кривого Рогу Дніпропетровської області, школи-інтернату для слабозорих дітей Кам'янець-Подільського Хмельницької області, СШ села Великий Глибочок Тернопільської області.

Результати дослідження покладено в основу навчального курсу "Народні знання та уявлення українців про природу" для 7 класу, навчальних посібників для вчителів "Народна мудрість та її використання в процесі вивчення біології" Ч.І - розділ "Рослини", Ч.ІІ - розділ "Тварини", висвітлені в ряді публікацій автора.

На захист виносяться: теоретично обґрунтовані та експериментально перевірені методики відбору змісту народних знань про природу та їх використання в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, що сприяють їх засвоєнню як окремого виду знань і способу діяльності і передбачають: зміст народознавчої інформації,

котра відображає основні галузі народних знань про природу для вивчення в основній школі; варіативні шляхи включення цієї інформації до змісту освіти в 5-9 класах; комплекс дидактичних засобів для організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на засвоєння народних знань про природу.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури і додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано вибір та актуальність теми дослідження, визначено його мету і завдання, сформульовано гіпотезу, розкрито теоретичні основи, етапи, методи дослідження, наукову новизну, теоретичне і практичне значення, вірогідність результатів дослідження, положення, що виносяться на захист.

У першому розділі "Національний компонент змісту загальної середньої освіти як педагогічна проблема" - здійснено теоретичний аналіз філософської, культурологічної, психологічної та педагогічної літератури, узагальнено результати вивчення передового та масового педагогічного досвіду з досліджуваної проблеми.

У філософській та культурологічній літературі скарактеризовано сутність етнокультури, національної та загальнонародської культур, розкрито взаємозв'язки між цими поняттями /Бромлей О.В., Бичкова Р.О., Новиченко Л.М., Попович М.В., Русанівський В.В., Шкляр Л.Є. та ін./.

Дослідниками визначено основні елементи національної культури, обгрунтовано їх роль у формуванні особистості та значення у розвитку суспільства. Аналіз генезису відображення елементів національної культури в змісті освіти показує, що у різні історичні періоди ставлення до цієї проблеми і стан її реалізації були різними і залежали від соціально-політичних умов та державної шкіль-

ної політики.

У сучасній дидактичній та методичній літературі дається тлумачення та аналіз існуючих підходів до реалізації національного компоненту змісту освіти. Серед шляхів здійснення цього важливого завдання особлива увага надається таким, як збагачення змісту усіх навчальних предметів відомостями про елементи національної культури; створення спеціальних навчальних та факультативних курсів з цих проблем; розвиток системи позаурочної виховної діяльності, що базується на національному ґрунті.

У шкільній практиці спостерігається значне посилення уваги та інтересу до реалізації даної проблеми. Розгортається ініціатива педагогічних колективів, діяльність яких спрямовується на збагачення змісту навчання елементами національної культури. Результатом цієї діяльності є створення факультативних курсів народознавчого характеру, програм з народознавства, в яких частково висвітлюються і народні знання.

Як підтверджують результати констатуючого експерименту, наявні шляхи і засоби ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу не забезпечують їх якісного засвоєння. Так, лише 32% учнів, що брали участь в експерименті, володіють окремими відомостями з деяких галузей народних знань про природу. Існуючим станом ознайомлення учнів 5-9 класів з даним елементом національної культури задоволені лише 39% опитаних учителів.

Аналіз результатів психолого-педагогічних досліджень з проблеми прилучення учнів до національної культури показав, що підвищення ефективності ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу можливе за умови розробки спеціальної методики, яка враховує специфічний характер цих знань як допоміжних у змісті освіти і передбачає їх засвоєння як виду знань і як способів діяльності.

У другому розділі "Експериментальна перевірка методик відбору та вивчення елементів народних знань про природу у 5-9 класах" на основі врахування специфічного характеру народних знань про природу обґрунтовано дидактичні критерії їх відбору для вивчення в основній школі, шляхи включення до змісту освіти.

Виходячи із фундаментальних психолого-педагогічних положень, що стосуються формування змісту освіти, та враховуючи, що народні знання є різновидом допоміжних історико-наукових знань, відбір народознавчої інформації про природу доцільно здійснювати на основі таких загальнодидактичних критеріїв: відповідність стану сучасних наукових знань про природу; необхідність створення в учнів цілісного уявлення про даний елемент національної культури; доступність інформації для учнів; її практична спрямованість; наступність в ознайомленні учнів з елементами народних знань про природу з початковою школою; цікавість та емоційна насиченість. Важливо враховувати і специфічні для даного виду знань критерії: відбір народознавчої інформації, спільної для представників різних етнічних груп України та її значущість для формування позитивного ставлення до національної культури, як передумови формування національної самосвідомості.

Аналіз народознавчої інформації про природу в етнографічних джерелах з урахуванням зазначених критеріїв відбору змісту свідчить, що у 5-9 класах доцільно знайомити учнів з такими елементами народних знань: народна ботаніка, народна зоологія та ветеринарія, народна метеорологія, народна медицина та гігієна, народна астрономія, народний календар.

Зазначені елементи народних знань в етнографії характеризуються як позитивні, раціональні уявлення широких кіл населення про природні об'єкти, процеси і явища, набуті шляхом життєвого та виробничого досвіду /Парнок О.М./, і являють собою єдність таких двох ком-

понентів, як уявлення про властивості навколишнього світу та навички та безпосередньо практичні дії. Останній компонент утворює раціональну основу народних знань, однак саме він реалізується в процесі життєдіяльності з найменшою усвідомленістю. Уявлення є відносно самостійною структурною одиницею, що належить також до системи релігійно-міфологічних поглядів суспільства.

Ознайомлення учнів з основними елементами інформації про народні знання повинне здійснюватися у певній послідовності. Виходячи із змісту виділених елементів народних знань та їх логічного взаємозв'язку нами визначено два можливі варіанти цієї послідовності: I - народна ботаніка, народна метеорологія, народний календар, народна медицина та гігієна, народна зоологія та ветеринарія, народна астрономія; II - народна ботаніка, народна зоологія та ветеринарія, народна метеорологія, народний календар, народна медицина та гігієна, народна астрономія. На основі узагальнення результатів теоретичного аналізу та лабораторного експерименту, у якому учнями вибирався варіант послідовності вивчення цих галузей народних знань, у формуючому експерименті реалізувався другий варіант послідовності.

Вирішення питання щодо можливих шляхів включення елементів народних знань про природу до навчально-виховного процесу базується на теоретичних положеннях, що стосуються сутності змісту освіти: врахуванні двох його розрізів - виховного і освітнього, перший з яких являє собою погляд на зміст освіти і його структуру з точки зору такої якості особистості, як національна самосвідомість, а при другому зміст освіти аналізується як система знань, вмінь і навичок, що мають конкретну спрямованість; дидактичних функцій, що не обмежуються лише пізнавальним аспектом, але й полягають у цілісній орієнтації учнів.

Виходячи із розроблених у педагогічній науці способів відоб-

раження допоміжних знань у змісті освіти, елементи народних знань про природу можуть включатися до навчального процесу такими шляхами:

1. Окремий навчальний курс.
2. Факультативи або спецкурси, присвячені даній проблемі.
3. Розділи, теми, питання, включені до змісту існуючих предметів природничого циклу /природознавство, біологія, географія/.

Перший шлях представлений навчальним курсом для 7 класу "Народні знання та уявлення українців про природу". В ньому виділено два блоки: основний /інформаційний/ і допоміжний /процесуальний/. Основний блок складає сукупність інформації про народні знання, допоміжний – комплекс завдань та організаційні форми, що забезпечують засвоєння цієї інформації. Модель курсу представлена на схемі I.

Схема I.

Навчальний курс "Народні знання та уявлення українців про природу"

Основний /інформаційний/ блок	Допоміжний /процесуальний/ блок
I. Народні знання про природу	I. Способи діяльності навчання /рольові /завдання/ ігри, екскурсії, практичні заняття/.

Другий шлях включення елементів народних знань про природу – факультативи та спецкурси з даної проблеми – дає змогу знайомити з даним елементом національної культури лише ту частину учнів, які виявляють до нього інтерес. Народознавчі факультативи належать до групи факультативів, що компенсують інтерес учнів з непрофільних галузей і спрямовуються на оволодіння культурними цінностями.

Перевага визначених двох шляхів включення елементів народних знань про природу до змісту освіти полягає в тому, що вони дозволяють сформувати в учнів цілісне уявлення про даний елемент націо-

нальної культури. Проте, стосовно наукових знань про природу, висвітлених у навчальних предметах, вони залишаються зовнішньою системою.

Третій шлях полягає у вивченні елементів народних знань про природу в існуючих предметах природничонаукового циклу: природознавстві, біології, географії, що мають для цього широкі можливості. З метою реалізації даного шляху нами проаналізовано зміст цих предметів та визначено зміст, місце та способи їх використання.

Перевагов фрагментного шляху включення народознавчої інформації про природу до змісту освіти є те, що вона органічно пов'язується з науковими знаннями про природу. Але цей шлях менше сприяє формуванню в учнів цілісного уявлення про даний елемент національної культури.

Порівняння запропонованих шляхів включення елементів народних знань до змісту освіти показало, що вони не є універсальними і тому повинні використовуватись варіативно, залежно від конкретно-педагогічних умов: типу навчального закладу, ставлення вчителів та учнів до їх вивчення тощо. Навчальний курс "Народні знання та уявлення українців про природу" доцільно вивчати учням 6-7 класів таких навчальних закладів, як українські національні гімназії, школи з поглибленим вивчення народознавства, ліцеїв природничого спрямування. Другий і третій шляхи доцільні у середніх загальноосвітніх школах.

Для засвоєння учнями народних знань про природу, як і іншого матеріалу, необхідна спеціально організована навчально-пізнавальна діяльність учнів продуктивного та репродуктивного характеру. Повноцінне засвоєння цих знань може забезпечити спеціальний комплекс пізнавальних завдань – сукупність дидактично обґрунтованих завдань, що складають єдине ціле. Незважаючи на те, що комплекс в основному призначений для засвоєння народних знань, тобто виконує навчальну функцію, важливими є його контролююча і виховна функції.

Оскільки засвоєння знань відбувається на різних рівнях, даний комплекс повинен включати типи завдань, що відображають три рівні засвоєння знань: I - усвідомлення і запам'ятовування народознавчого матеріалу, реалізація його у відтворенні; II - формування вмінь і навичок, необхідних для застосування знань в подібних, а також в нових ситуаціях; III - творче застосування знань і вмінь.

I тип - завдання на усвідомлення, запам'ятовування і відтворення навчального матеріалу про народні знання;

II тип - завдання на формування вмінь і навичок застосовувати народні знання про природу в подібних, а також в нових ситуаціях;

III тип - завдання на творче застосування народних знань про природу.

Запропонований комплекс завдань /Схема 2/ є складовою частиною методики ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу і найбільш ефективно реалізується саме в ній.

Поряд з цим дана методика передбачає і певні організаційні форми занять, як практичні заняття, екскурсії, дидактичні ігри. Мета цих організаційних форм - сприяти активізації пізнавальної діяльності школярів, формуванню їх пізнавального інтересу.

У даному розділі обгрунтовано зміст та організацію формуючого експерименту, проаналізовано результати дослідження.

Формуючий експеримент включав підготовчий та основний етапи. В ході першого вирішувались такі завдання:

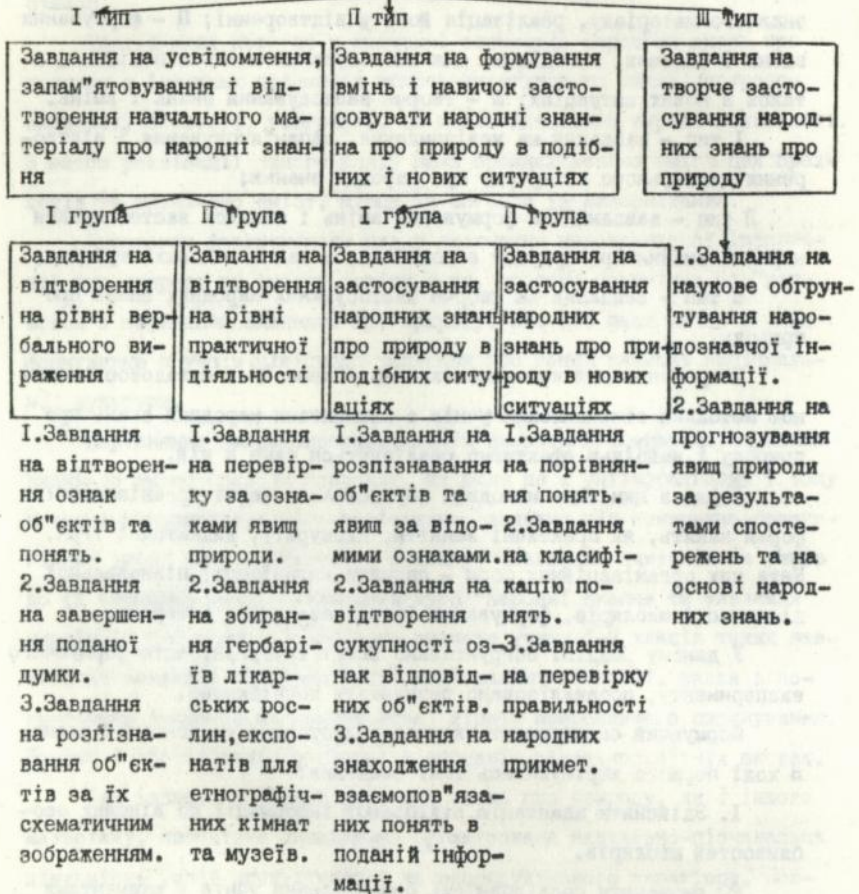
1. Здійснити адаптацію відібраної інформації до вікових особливостей школярів.

2. Визначити послідовність ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу.

3. Розробити методичні матеріали для вчителів до ознайомлення учнів з народними знаннями про природу стосовно кожного із запропонованих шляхів включення народознавчої інформації до змісту

Схема 2.

Комплекс завдань на засвоєння учнями елементів народних знань про природу

освіти.

Метою основного етапу формуючого експерименту була перевірка запропонованої методики ознайомлення учнів основної школи з елементами народних знань про природу. На цьому етапі вирішувались такі дослідницькі завдання:

- визначити якість засвоєння учнями народних знань про природу;

- перевірити ефективність різних шляхів включення елементів народних знань про природу до змісту освіти;

- визначити вплив запропонованої методики ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу на формування позитивного ставлення до національної культури та розвитку пізнавального інтересу учнів.

Формуючий експеримент здійснювався протягом навчального року і повторювався двічі у СШ № 5, 24 Тернополя, № 70 Києва, природничому та фізико-математичному ліцеї № 80, Тернівській національній гімназії Кривого Рогу Дніпропетровської області, школи-інтернату для слабозорих дітей м. Кам'янець-Подільського Хмельницької області.

Визначення ефективності розробленої методики здійснювалося у трьох групах класів - експериментальних E_1 і E_2 та контрольних K , які було включено у дві серії формуючого експерименту. У експериментальних класах E_1 навчання учнів народним знанням здійснювалося шляхом вивчення навчального або факультативного курсу "Народні знання та уявлення українців про природу". В експериментальних класах E_2 здійснювалося фрагментне включення елементів народних знань про природу до змісту природничонаукових предметів. В контрольних класах K навчання проводилось за традиційною методикою, яка передбачає реалізацію національного компоненту змісту освіти, тобто учні знайомилися з народними знаннями про природу в процесі вивчення народознавства. У першій серії порівнювалися результати

навчання в експериментальних класах E_1 та контрольних К, тобто визначалася ефективність обґрунтованої методики в цілому. В другій серії порівнювалися результати навчання в експериментальних класах E_1 з експериментальними класами E_2 і контрольними класами, тобто перевірялася ефективність різних шляхів включення народних знань про природу до змісту освіти.

У дослідженні використано такі показники ефективності запропонованої методики:

1. Повнота та правильність засвоєння інформації про народні знання, їх різноманітність, взаємозв'язок з відповідними галузями наукових знань.

2. Рівень володіння вміннями використовувати народні знання на практиці.

3. Зміна негативного або байдужого ставлення учнів до національної культури на позитивне, посилення пізнавального інтересу.

Результати контрольного зрізу, метов якого було з'ясування якості засвоєння народних знань школярами до і після вивчення народознавчого курсу, подано в таблиці І.

Таблиця І.

Рівень знань учнів експериментальних класів E_1 до і після спеціально організованого навчання

Оцінка відповідей у балах	:Кількість учнів експериментальних класів E_1 , відповіді яких оцінено відповідними балами			
	До		Після	
	:Кількість учнів	:Кількість учнів в % від загальної кількості	:Кількість учнів	:Кількість учнів в % від загальної кількості
1	67	20,1	38	11,4
2	122	36,5	39	11,7
3	106	31,7	98	29,3
4	39	11,7	141	42,2
5	-	-	18	5,4

На основі узагальнення результатів контрольного зрізу, що передбачав виконання завдань репродуктивного, перетворювально-репродуктивного та пошукового характеру, виділено три рівні розвитку цих вмінь і навичок в учнів експериментальних класів E_1 : I рівень - низький /властивий учням, що виконали завдання тільки репродуктивного характеру/; II рівень - середній /проявили учні, які виконали завдання репродуктивного та перетворювально-репродуктивного характеру/; III рівень - високий /проявили учні, які продемонстрували вміння і навички виконання завдань всіх трьох типів/.

Група учнів, що виявили середній рівень розвитку вмінь і навичок практичного застосування народних знань про природу, була найчисельнішою - 56,2%. Високий рівень показали 18,3% учнів, низький - 25,5%.

Результати порівняння якості засвоєння елементів народних знань про природу учнями шкіл різних регіонів України /Тернопільська та Дніпропетровська області/ свідчать про те, що при значній різниці початкових знань на користь школярів західного регіону, кінцеві результати суттєво не відрізняються. Краща обізнаність учнів Тернопільської області з елементами народних знань, викликана живучістю народних традицій, вплинула на варіативність методики ознайомлення учнів з даним елементом національної культури. А саме, учні залучалися до повідомлення інформації, частина інформації подавалась тільки у вигляді завдань.

Порівняння кількісних результатів засвоєння народних знань учнями експериментальних класів E_1 та E_2 показало, що вищі показники отримано в E_1 класах, в яких відповіді 49,7% учнів оцінено 4 і 5 балами. Тоді як в експериментальних класах E_2 таких учнів було 41,5% /Таблиця 2/.

Найнижчі результати одержано в контрольних класах.

Таким чином, незважаючи на незначні відмінності в якості за-

своєння народних знань в учнів E_1 і E_2 класів, рівень засвоєння даного елементу національної культури був дещо вищим в учнів E_1 класів. Проте це не дає підстав для висновку, що фрагментне включення народних знань до змісту освіти є неефективним. Кожен із запропонованих шляхів може використовуватись і бути ефективним в навчальних закладах певного типу.

Таблиця 2.

Результати засвоєння учнями експериментальних та контрольних класів народних знань про природу

Оцінка відповідей: у балах	Кількість учнів в %, відповіді яких оцінені відповідними балами				в контрольних класах	
	в експериментальних класах		в контрольних класах		Загальна кількість учнів	в % від загальної кількості
	E_1	E_2				
	Загальна кількість учнів	в % від загальної кількості	Загальна кількість учнів	в % від загальної кількості		
1	31	9,3	15	8,3	169	77,9
2	36	10,8	31	17,1	48	22,1
3	101	30,2	60	33,1	-	-
4	144	43,1	66	36,5	-	-
5	22	6,6	9	5,0	-	-

Формуючий експеримент також полягав у створенні педагогічних умов оптимального впливу народних знань на формування позитивного ставлення учнів до національної культури та розвитку їх пізнавального інтересу.

На основі результатів анкетування учнів, що проводилось до і після спеціально організованого навчання, було виявлено три групи учнів залежно від ставлення до національної культури:

I група - учні, які виявили позитивне ставлення до національної культури;

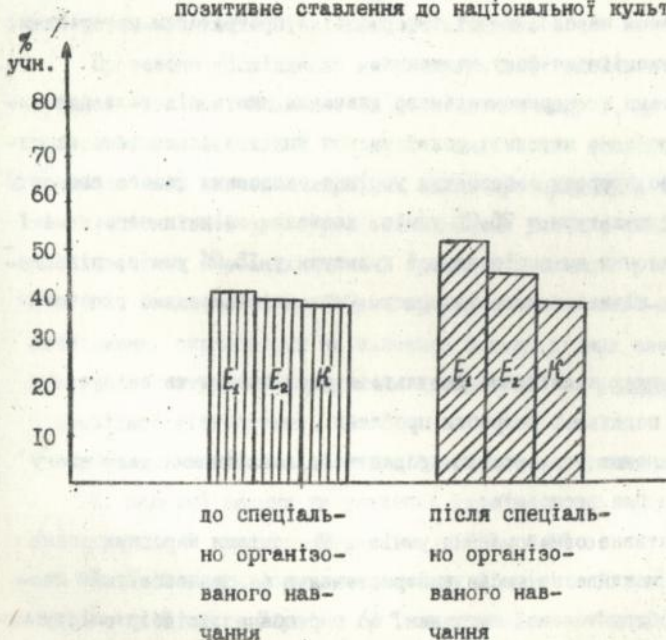
II група - учні, які виявили байдуже ставлення до національної культури;

III група - учні, які виявили негативне ставлення до національної культури.

Діаграма I дозволяє прослідкувати вплив різних шляхів ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу на їх ставлення до національної культури.

Діаграма I.

Співвідношення кількості учнів, що виявили позитивне ставлення до національної культури

Як видно в діаграмі, після спеціально організованого навчання в експериментальних класах E₁ і E₂ спостерігалось збільшення кількості учнів, які виявляють позитивне ставлення до національної культури. Причому зростання кількості таких учнів в E₁ класах найбільш помітне /10,3%/, тоді як в E₂ класах чисельність таких

учнів зростає на 5,2%. В контрольних класах К кількість учнів, які виявляють позитивне ставлення до національної культури, збільшилась лише на 1,5%.

Таким чином, ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу у систематичних курсах більшою мірою сприяє формуванню в них позитивного ставлення до національної культури, ніж фрагментне висвітлення цих знань в змісті існуючих природничонаукових предметів. Тоді як більше зростання пізнавального інтересу школярів відмічено в експериментальних Е₂ класах, що пояснюється органічним зв'язком народознавчої інформації з програмовим матеріалом, посиленням емоційного фону навчання.

Результати експериментального навчання дають підстави для висновку: розроблена методика ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу забезпечує успішне засвоєння даного елемента національної культури у 76,9% учнів, дозволяє змінити негативне і байдуже ставлення до національної культури у 15,5% учнів, підвищити рівень їх пізнавального інтересу. Отже, підтверджено гіпотезу дослідження.

У висновках висвітлено результати дослідження та визначено перспективи подальшої розробки проблеми.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дало змогу сформулювати ряд висновків:

І. Ефективне ознайомлення учнів з елементами народних знань про природу можливе за умови використання в загальноосвітній школі науково обгрунтованої методики, що передбачає: відбір змісту народознавчої інформації на основі визначених критеріїв; використання варіативних шляхів її вклучення до змісту освіти; організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів репродуктивного та продуктивного характеру шляхом творчого застосування комплексу дидактичних завдань на заняттях різних типів.

2. Вивчення учнями елементів народних знань про природу на основі розробленої нами експериментальної методики сприяє формуванню в них позитивного ставлення до національної культури та розвитку пізнавального інтересу.

Дані дослідження можуть бути використані у навчально-виховному процесі загальноосвітньої і професійної школи, а також при конкретизації дидактичної категорії "національний компонент змісту освіти", в курсах педагогіки та методик викладання природничих дисциплін, зокрема, при вивченні тем "Зміст освіти", "Активізація навчально-пізнавальної діяльності школярів".

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї багатогранної проблеми. Подальші її дослідження можуть, на нашу думку, здійснюватися за такими напрямками: дидактичне дослідження шляхів взаємозв'язку вивчення народних знань про природу з іншими елементами національної культури; ознайомлення учнів з етнографічними особливостями народних знань і традицій мешканців різних регіонів України. Вважаємо за необхідне проведення психолого-педагогічних досліджень, спрямованих на вивчення впливу різних елементів національної культури на формування особистості та розробку методик відповідної діагностики.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Народні знання та уявлення українців про природу: Навчальний курс для 7 класу. - Тернопіль, 1992. - 80 с.

2. До питання формування змісту біологічної освіти в умовах національної школи України // Тези доповідей звітної наукової конференції викладачів та студентів Тернопільського педінституту за 1991 р. - Тернопіль, 1993. - С.42.

3. Реалізація національного компоненту змісту освіти при вивченні інтегрованого курсу "Природознавство" // Українознавство та проблеми інтеграції природничих знань в умовах сучасної школи:

Тези науково-практичної конференції. - Тернопіль, 1993. - С.55.

4. Можливості шкільного курсу "Біологія" в розкритті національного компоненту змісту освіти // Учитель національної школи: Тези науково-практичної конференції. - Тернопіль, 1991. - Ч.П. - С.182-184 /У співавт./.

5. Народна мудрість та її використання в процесі вивчення розділу "Рослини": Посібник для вчителів. - Тернопіль: МП "Діалог", 1992. - 89 с. /У співавт./.

6. Використання елементів народних знань в процесі вивчення розділу "Рослини" //Тези доповідей звітної наукової конференції викладачів та студентів Тернопільського педінституту за 1991 р.- Тернопіль, 1993. - С.43. /У співавт./.

7. Народна мудрість та її використання в процесі вивчення розділу "Тварини": Посібник для вчителів. - Тернопіль: Обл.ін-т улоск.вчит., 1993. - 92 с. /У співавт./.

Підписано до друку 20.ХП.1993 р. Формат паперу 60х 84 1/16.
Друк офсетний ротопринтний. Папір білий пишущий. Друкарських
листі 1 1/4. Зам. 144В. Тираж 100.

Тернопіль, вул. Над Ставом, 10. Відділ оперативної поліграфії.
Обласне управління статистики.

464575

AB 28.973

AB 28.973